

HAFIZLIK EĞİTİMİNİN BİREYİN DUYGU DURUMUNA ETKİSİ*

 Mustafa ULU^a

 Zeynep BAKAÇ^b

Öz

Arapça, ezberleyen, zihinde tutan, muhafaza eden, saklayan anlamına gelen hafız, Kur'an'ı ezberleyenlere verilen isim olmasının yanı sıra koruyan ve esirgeyen anlamında Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Hafızlık psikolojik olarak yoğun bir zihinsel çaba gerektirmekte ve eğitimin başarıyla tamamlanabilmesi için motivasyon düzeyinin yüksek tutulması gerekmektedir. Bu açıdan araştırmada hafızlık eğitimi esnasında eğitim alan bireylerin duygu durumları belirlenmeye çalışılmıştır. Literatürde bu değişimlerin bilimsel araştırmalara konu edilmediği, bunun yerine daha çok eğitimin şekline, içeriğine ve yöntemlerine odaklanıldığı görülmektedir. Bireyin eğitim alırken yaşadığı kaygı, umutsuzluk veya depresyon, eğitim sürecindeki bireylerin üzerinde önemli etkiler meydana getirmektedir. Hatta bazı öğrencilerin eğitimin gerektirdiği motivasyon, disiplin ve özveriyi uzun süre sürdüremeyerek ve yaşadıkları duygu durum değişimleriyle başa çıkamayarak eğitimlerini yarıda bıraktıkları bilinmektedir. Bu çalışmada, hafızlık eğitimi alan bireylerin eğitim sırasındaki kaygı, depresyon ve umutsuzluk düzeyleri ile duygu durumlarındaki değişimde demografik değişkenlerin ne ölçüde etkili olduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla araştırmada katılımcılara Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği, Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği uygulanmış ve bu ölçeklerin dışında konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla hafızlığa yönelik olumlu/olumsuz tutumları ölçecek bazı sorular yöneltilmiştir. 2022 yılında Kayseri'nin Melikgazi ve Kocasinan ilçelerinde hafızlık eğitimi alan 422 kişi üzerinde yürütülen araştırmada Beck ölçeklerinden elde edilen bulguların yaş, cinsiyet, yerleşim yeri, eğitim durumu, hafızlık eğitimine karar verme şekli ve hafızlık eğitimi alma süresi gibi değişkenlerle olan ilişkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği değerlerine katılımcıların %14,5'inde (n=61) şiddetli derecede anksiyete; Beck Umutsuzluk Ölçeği değerlerine göre %15,6'sında (n=66) şiddetli derecede umutsuzluk ve Beck Depresyon Ölçeği değerlerine göre %22'sinde (n=93) şiddetli derecede depresyon olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Hafızlık, Depresyon, Anksiyete, Umutsuzluk.

* Bu çalışma, ikinci yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından hazırlanan "Hafızlık Eğitiminin Bireyin Duygu Durumlarına Etkisi: Kayseri İli Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mustafaulu@erciyes.edu.tr

^b Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, zeynepsimsekbakac@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 28.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 01.12.2023

THE EFFECT OF HIFZ TRAINING ON THE EMOTIONAL STATES OF INDIVIDUALS

Abstract

Hafiz, which means memorizing, keeping in mind, and preserving in Arabic, is the name given to those who memorize the Qur'an, as well as one of the beautiful names of Allah in the sense of protecting and sparing. Hafiz requires a psychologically intense mental effort, and the level of motivation must be kept high in order to complete the training successfully. In this respect, in this study, it was tried to determine the emotional states of the individuals receiving education during hafiz training. In the literature, it is seen that these changes have not been the subject of scientific research, instead focusing more on the training itself. Anxiety, hopelessness, or depression experienced by individuals while receiving education have important consequences on individuals in the education process. It is even known that some students drop out of their education by not being able to maintain the motivation, discipline and dedication required by the education for a long time and not being able to cope with the mood swings they experience. In this study, it is aimed to determine the extent to which demographic variables are effective in the anxiety, depression and hopelessness levels of individuals who receive hafiz education during education and the change in their moods. For this purpose, Beck Anxiety (Anxiety) Scale, Beck Hopelessness Scale, Beck Depression Scale were applied to the participants and some questions were asked to measure positive/negative attitudes towards hafiz in order to provide a better understanding of the subject. In the study conducted in 2022 on 422 people who received hafiz education in Melikgazi and Kocasinan districts of Kayseri, the relationship between the findings obtained from Beck scales and variables such as age, gender, place of residence, educational status, the way of deciding on hafiz education and the duration of hafiz education was tried to be revealed. According to the Beck Anxiety Scale, 14.5% (n=61) of the participants had severe anxiety; according to the Beck Hopelessness Scale, 15.6% (n=66) had severe hopelessness and according to the Beck Depression Scale, 22% (n=93) had severe depression.

Keywords: Psychology of Religion, Hafiz, Depression, Anxiety, Hopelessness.

Giriş

Hafızlık, Hz. Muhammed'den itibaren günümüze kadar süregelen, belirli teknik kurallara bağlı olarak bireysel çaba ile gerçekleşen Kur'an'ı ezberleme esasına dayanan eğitim türüdür. Hz. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'in ilk muhatabı olmuş, onu hem kendisi ezberlemiş hem de insanları hafızlığa teşvik etmiştir. O'nun hafızlık eğitimine bu derece önem vermesinin altında henüz yazıyla kayıt altına alınmamış olan ayetlerin muhafaza edilmesi ve diğer insanlara aktarılması yer almaktadır (Kurt, 2012, s. 230). Bu açıdan hafızlık, ayetlerin ezberlenerek korunması ve Müslümanlara taşınması bakımından özel önem taşımaktadır. Bu sayede hafızlar toplumsal bir statü de elde etmişlerdir (Aydın, 2010, ss. 190-200).

Hz. Peygamberden sonra bu gelenek sürdürülerek günümüze kadar ulaşmıştır. Cumhuriyet döneminde ise kurumsallaşarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na (DİB) bağlı eğitim kurumları olan Kur'an kurslarında yaygın olarak devam etmektedir. Bununla birlikte bazı cemaat ve tarikatlara bağlı olarak sürdürülen faaliyetlere ek olarak herhangi bir kurumsal ya da özel yapıya bağlı olmaksızın tamamen bireysel çaba ile tamamlanan hafızlık eğitimi de söz konusudur. Bununla birlikte kendi kendine hafız olsa dahi hafızlık durumu belgelendirilmek isteniyorsa DİB'in düzenlediği sınava katılmak gerekmektedir. DİB verilerine göre, her yıl DİB'in 4 kez düzenlediği "Hafızlık Tespit Sınavı"na sadece

2020 yılı 2. Dönem başvuruları 5.601 erkek, 3.456 kız olmak üzere toplamda 9.057 kişidir. DİB web sitesinde yer alan bilgiye göre 975 yılından 2020 yılına kadar Türkiye’de yaklaşık olarak 157.918 kişi resmi olarak hafızlık belgesini almıştır (DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020). Bu eğitim devam ettiği sürece, İslam’ın kutsal kitabının muhafazasının da yapıldığını düşünen ve inanan Müslümanlar için hafızlık eğitimi önemli bir ibadettir. Bu ibadetin önemini kavrayan bireyler, psikolojik, biyolojik ve sosyolojik olarak bazı konularda zorlanmalarına rağmen eğitimi almaya devam etmektedirler (Güneş, 2020, s. 271). Bu çalışmada hafızlık eğitimi esnasında yaşanan psikolojik değişimlere odaklanılmaktadır. “Uzun süreli, sabır ve emek isteyen meşakkatli bir eğitim olan hafızlık, bireylerin duygu durumlarında birtakım değişimlere sebep olmaktadır” hipotezinden hareketle araştırmada değişimlerin yönü, düzeyleri ve aşamaları tespit edilmeye çalışılacaktır. Eğitim alan bireylerin duygu durumlarındaki değişimi gözlemek için depresyon, anksiyete (kaygı) ve umutsuzluk konuları bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

“Hafızlık eğitimi alan bireylerin bu eğitim sırasındaki kaygı, depresyon ve umutsuzluk düzeyleri ve duygu durumlarındaki değişimde demografik değişkenlerin ne ölçüde etkili olduğu” şeklindeki temel araştırma probleminden hareketle bireylerin demografik özellikleri de dikkate alınarak bunların bağımlı değişkenlerle olan ilişkileri incelenecek ve “hafızlık eğitimi alan bireylerin eğitim alırken yaşadığı duygu durum değişimlerinin kaynağı, sebepleri ve bu duygu durum değişimlerinin öğrenciler üzerindeki olumlu/olumsuz etkisi” araştırılmıştır.

Araştırmada hafızlık eğitimi alan bireylerin biyolojik olgunluğu ve içinde bulunduğu fiziki şartlara ek olarak psikolojik açıdan sağlıklı olmalarının amaçlarına ulaşmalarını doğrudan etkilediği varsayılmaktadır. Bu varsayımdan hareketle bireylerin duygu durumlarında yaşadığı değişimler, bu değişimlerdeki yaşanan dalgalanmalar ve eğitim sürecinin uzamasıyla değişen duygu durumlarının din psikolojisi açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Literatür incelendiğinde konunun ağırlıklı olarak din eğitimi ve din sosyolojisi perspektifinden ele alındığı müşahade edilmektedir. Buna göre literatürde hafızlık eğitimi ve sorunlarının (Akdemir, 2013; Arslantürk, 2000; Cebeci & Ünsal, 2006; Karacelil, 2013; Kuloğlu, 2018; Sağlam, 2012), Hafız İmam Hatip Ortaokullarındaki hafızlık eğitimine ilişkin öğretici ve öğrenci görüşlerinin (Adıgüzel vd., 2018; Şengül, 2022; Uğur & Osmanoğlu, 2020), klasik ve modern sistemde hafızlık yapan bireylerde öznel iyi oluş ve sosyal kaygı ilişkisinin (Güngör, 2018), hafızlık eğitimi alan bireylerin motivasyon, başarı ve psiko-sosyal durumlarının (Algur, 2019; Avcılar, 2021; Osmanoğlu & Göksun, 2019), hafızlık öğrencilerinin çalışma alışkanlıklarının (Osmanoğlu & Aslan, 2019), örgün öğretimle birlikte hafızlık eğitiminin önemi ve problemlerinin (Aybey, 2020), hafızlık eğitiminin öğrencilerin sosyal ve özgüven gelişimlerine etkisinin (Güneş, 2020; Şalgamcı, 2019), bireyin kişilik özellikleri üzerindeki etkisinin (Algur, 2021), hafızlık eğitimi almış bireylerin benlik saygısının (Demir, 2019), ezberin mana ile bütünleştirilmesinin öneminin (Tunçer, 2020), hafızlık öncesi veli ve öğrenci hazırbulunuşluğunun (Büyüksahin & Osmanoğlu, 2023; Osmanoğlu, 2022), öğrencilerin öz yeterliklerinin (Şenat, 2022) hafızlık eğitiminde oryantasyon ve müşavirliğin (Coştu, 2017), hafızlık eğitiminde ergenlik dönemi problemlerinin (Yıldız, 2019), kuran kursu terkinin (Şekerci & Çakmak, 2023), hafızlık projesine dönük öğrenci tutumlarının (Arslantaş, 2019), konu edildiği ancak bireylerin bu eğitimi alırken yaşadığı psikolojik durumlar (anksiyete, stres, korku, mutluluk, depresyon vb.) hakkında müstakil bir çalışma yapılmadığı görülmektedir.

A. HAFIZLIK

Arapçada, **ezberlemek, zihinde tutmak, muhafaza etmek, saklamak, korumak** anlamındaki “h-f-z/ح ف ظ” kökünden türeyen hâfız, ezberleyen, zihninde tutan, saklayan, koruyan anlamına gelmektedir (Bozkurt, 1997, s. 74). Hâfız kelimesi, din ıstılahında farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Kur’an’ı ezberleyenlere verilen isme ek olarak koruyan ve esirgeyen anlamında Allah’ın güzel isimlerinden biridir. Psikolojik açıdan hafızlık, yoğun zihinsel bir süreçtir ve Kur’an’ın tamamının ezberlenmesi ve zihinde canlı olarak tutulması için sürekli olarak tekrar edilmesi gerekmektedir. Toplamda 114 sure, 6.256 ayet ve 30 cüzden oluşmak üzere 604 sayfası olan Kuran-ı Kerim’i baştan sona kadar ezberlemek oldukça yoğun bir bilişsel çaba gerektirmektedir (D’Á, 1997, s. 74). Kur’an’ın nazil olmaya başladığı ilk dönemlerde ezberlemeye “cemetme”, ezberleyene de “Kur’an’ı cemedener” denilmiştir. Daha sonra Kur’an’ın mushaflaştırılmasıyla birlikte hafızlık, yeni bir boyut kazanmıştır. Kur’an’ı Kerim’i, sahabenin şifahi olarak ağızdan ağıza ve kulaktan kulağa naklederek yaptıkları hafızlık eğitimi artık mushaftan bakarak ezber modeline dönüşmüştür (Şulul, 2017, s. 27).

Günümüze kadar dünya çapında hafızlık eğitimi alan kişilerin sayısı bilinmemektedir. Müslümanların bu eğitimi alırken amaçları yıllar içinde farklılık göstermiş olsa da hafızlık müessesesi hep devam etmiştir. Hz. Peygamber bu zincirin ilk halkası ve başlatıcısı olmuştur. Allah Teala, Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber de hadislerle Müslümanların ayetleri okumalarını, anlamalarını, ezberlemelerini ve hayatlarına geçirip tatbik etmelerini istemiştir (A’la 87/6). Bu mesaja karşılık Müslümanlar da yaşadıkları farklı coğrafyalarda ana dilleri farklı olsa da bu emre gereken değeri vererek farz-ı kifaye olan hafızlık eğitiminin, her aileden, her şehirden, her bölgeden bir hafız yetişmesini sağlamaya gayret göstermişlerdir (Öcal, 2004, s. 82).

B. BULGULAR

Psikoloji literatüründe “*yaygın, uzun süreli olan ve belirginleşmesi halinde kişinin davranışlarını ve dünyayı algılama biçimini önemli ölçüde etkileyen duygusal haller*” (Budak, 2021, s. 223) olarak kavramsallaştırılan duygu durum, anlık olarak bireyin, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde iç ve dış çevresiyle sürekli etkileşim içerisinde olması sebebiyle değişmekte ve bu etkileşim, bazı duyguları ortaya çıkarmaktadır. İç veya dış çevresinde kendisini tedirgin ya da rahatsız eden uyarıcıların varlığı bireyde gerilim, endişe veya kaygı, yokluğu ise sevinç ve neşe gibi duyguları meydana getirmektedir. Bu açıdan bütün duygular, *elem* ve *haz* doğrusunda konumlandırılmaktadır (Baymur, 1994, s. 77). Duygu durumun haz-elem doğrusunda salınımı, psikolojik sağlığın yerinde olduğunun işareti olarak kabul edilmektedir. Çünkü duygu durum bozukluklarında bu çeşitlilik önemli oranda azalmaktadır. Birey, iç ve dış koşullardan bağımsız olarak aşırı sevinç ya da aşırı üzüntü arasında çeşitli yoğunluklarda duygusal haller yaşamaktadır. Bu durum ise psikolojide depresyon, manik bozukluk ve iki uçlu bozukluk olarak ifade edilmektedir.

1. Duygu

Duygu (emotion) ve güdülenme (motivation) kelimeleri Latince “hareket etmek” anlamındaki motio ve metus sözcüklerinden türetilmiştir (Furnham, 2008, s. 60). TDK’ya göre duygu, “*belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim, duyularla algılama, his, önsezi ve kendine özgü*

duygusal hareket veya hareketlilik” manalarına gelmektedir (2011, s. 734). Psikolojik bir terim olarak ise, *“öznel olarak yaşanan duygusal bir durumun dışavurumu olan gözlenebilir bir davranış yapısı”* şeklinde tanımlanmaktadır (Budak, 2021, s. 223). Bütüncül bir yaklaşımla duyguyu ele alan Goleman da *“bir his ve bu hisse özgü belirli düşünceler, psikolojik ve biyolojik haller”* şeklinde bir tanım geliştirmiştir. Goleman’a göre duygusal tecrübeler, düşünceler, psikolojik haller ve biyolojik neticeler bir arada bulunmaktadır (2010, ss. 374-375).

Duyguların bir kısmı pozitif, diğerleri ise negatiftir. Bu bakımdan duygular, olumlu ve olumsuz duygular olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Baymur, 1994, ss. 81-82). Olumlu ve olumsuz duygu durumu, iç ve dış çevrede yaşanan durumlardan etkilenme sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir olay temel ihtiyaçları ne derece karşılıyorsa, o nispette olumlu duygu hissedilmekte temel ihtiyaçların karşılanmadığı durumlarda da olumsuz duygular açığa çıkmaktadır. Bunların içinde günlük hayatta en çok karşılaşılan duygu, kaygı, depresyon, korku, umutsuzluk, yalnızlık, öfke en dinamik olumsuz duygulardır. Mutluluk, huzur, sevgi, aşk, cinsel arzu, kendini yeterli hissetme de insan hayatındaki olumlu duygulardandır.

Psikoloji’nin kurucusu olarak kabul edilen Wilhelm Wundt da ilk dönemlerden itibaren duygular üzerinde çalışmalar gerçekleştirmiş ve içebakış (introspection) yönteminden yola çıkarak üç boyutlu duygu teorisi geliştirmiştir. Metronom sesinin insanlarda yarattığı duyguları üç kategoriye ayırmıştır: Hoş/hoş olmayan, gerilim/rahatlama ve heyecan/çöküntü. Her duygunun bu üç boyuttan birine yerleşebileceğini savunmuştur (Jahoda, 2011, ss. 159-180).

Bilim insanlarının üzerine araştırma yaptığı çok sayıda duygu durumu vardır. Bunlardan en sık kullanılanları; hayranlık, estetik, takdir, eğlence, anksiyete (kaygı), huşu, korku, beceriksizlik, can sıkıntısı, sakinlik, kafa karışıklığı, özlem, iğrenme, empatik acı, kıskançlık, heyecan, ilgi, neşe, nostalji, umutsuzluk, depresyon, üzüntü, tatmin, cinsel istek, sempati ve zaferdir. Duyguların nasıl ortaya çıktığı, nelere yol açtığı konusunda birçok araştırma yapılmış ve James-Lange, Yüz Geri Bildirim, Cannon-Bard, Schacter-Singer ve Lazarus başta olmak üzere çok sayıda teori geliştirilmiştir.

C. HAFIZLIK EĞİTİMİNİN RUH SAĞLIĞINA ETKİSİ

Hafızlık eğitimi, Müslümanlar için önemli bir ibadet olarak algılandığı için hafızlık eğitimine büyük önem verilmiştir. Bu sebeple ezberleme yöntemleri, hafıza teknikleri ve öğrenilen bilgilerin unutulmaması için bazı teknikler geliştirilmiştir. Eğitimin bütün bu yönleri hafızlık eğitimi alan bireylere uygulanacak eğitim modeli, hafızlık yapılan ortamın pedagojik olarak düzenlenmesi vb. konular din eğitimi alanında hala aktif bir şekilde incelenmektedir.

Hafızlık eğitimi esnasında ruh sağlığına olumlu ya da olumsuz etki eden faktörleri bireysel, sosyal/çevresel ve eğitimsel faktörler olarak kategorize etmek mümkündür:

- a. Bireysel faktörler: Hafızlık eğitimi, muhtevası gereği yoğun ve sabır gerektiren bir eğitimdir. Bu yönüyle özellikle ezberleme süreci, yoğun bir motivasyon, konsantrasyon ve özdisiplin gerektirmektedir. Bu noktada zaman faktörü önemli bir parametredir. Psikoloji içerisinde başlangıçta nötr olan zaman faktörünün, sürenin uzaması ile birlikte olumsuz etkiler meydana

getirdiği kabul edilmektedir (Baymur, 1994, s. 78). Zamanın etkili ve verimli kullanılması bireydeki gerilimin azalmasına etki edebilmektedir. Bununla birlikte ezberin başarı ile zamanı içerisinde tamamlanması, başarı hissini ortaya çıkmasını sağlayacağı için motivasyon ve konsantrasyonu olumlu yönde etkileyecek ve kişilik gelişimine katkı sağlayacaktır (Algur, 2021, s. 643). Öğrencilere eğitimini aldığı hafızlığı kullanabilme fırsatlarının sağlanması da özgüvenlerini artıran önemli bir faktördür (Güneş, 2020, s. 277). Ancak ezberin işletilememesi ya da çabuk unutulması, zamanın verimli kullanılmaması sebebiyle artan ezber yükü gibi durumlar, bireyi olumsuz etkileyerek psiko-sosyal durumlarında olumsuz değişmelerin meydana gelmesine sebep olabilecektir.

Hafızlık eğitimi sadece Kur'an'ı ezberlemek için motivasyon, konsantrasyon ve özdisiplin gerektirmemekte ezberin korunabilmesi ve işler halde kalabilmesi için de büyük bir çaba gerektirmektedir. Bu yönü ile hafızlık diğer dini eğitim programlarından ayrılmaktadır.

- b. Sosyal/Çevresel faktörler: Hafızlık eğitiminin alındığı ortam, sosyal ilişkiler ve eğitimin yatılı olarak alınması da duygu durum değişikliklerine etki etmektedir. Eğitim alınan ortamın fiziksel koşullarının ve aktivite olanaklarının öğrencilerin üzerindeki baskı ve gerilimi azaltacak şekilde düzenlenmesini önem arz etmektedir. Ayrıca yatılı olarak bu eğitimi alan öğrencilerin sosyal gelişimlerinin olumsuz olarak etkilendiği belirlenmiştir (Güneş, 2020, s. 264).
- c. Eğitimsel faktörler: Yapılan araştırmalar, Türkiye’de hafızlık eğitiminin sistem ve yöntem anlayışı bakımından yenilenmesi gerekliliğini göstermektedir (Ünsal, 2006, s. 95). Bu bağlamda geleneksel yöntemin her cüzün son sayfasından başlamasının, bazı bireylerde bıkkınlık ve yılgınlık yarattığı, bu yüzden hafızlık eğitiminin yarıda kesilmesinin bile söz konusu olduğuna dikkat çekilmekte ve Kur'an'ın tamamının ezberlenmesini öngören geleneksel hafızlık eğitim anlayışının yanında beş cüz, on cüz hafızlığı gibi uygulamaların geliştirilebileceği de önerilmektedir (Akdemir, 2010, ss. 30-31). Buna ek olarak hoca-öğrenci ilişkisi de önemli psikolojik etkiler meydana getirebilmektedir. Katı ve hoşgörüsüz bir eğitim öğrencilerin eğitimden soğumasına sebep olabilmektedir. Din, bir yönüyle duygusal bir tecrübedir. Bireyin dini öğrenme şekli, dini olumlu veya olumsuz algılaması konusunda belirleyici faktördür. Dini inanç, şefkat, merhamet, hoşgörü vb. şekillerde algılanıyorsa psikolojik sağlığı pozitif olarak etkilemektedir. Fakat katı, baskıcı ve cezalandırıcı bir ortamda öğretilen dine ilişkin negatif tutumlar geliştirilmekte ve bu durumdan ruh sağlığı olumsuz olarak etkilenebilmektedir (Bilici, 2014, s. 98; Koç, 2006, s. 130).

D. YÖNTEM

Araştırma, 2022 yılında Kayseri'nin Melikgazi ve Kocasinan ilçelerinde hafızlık eğitimi alan bireyler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada hafızlık eğitimi alan kadın ve erkek öğrencilerin duygu durum değişimleri araştırılmış olup, ilk olarak konuyla ilgili kaynak taraması yapılarak konunun kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Sonrasında bireylerin hafızlık eğitime yükledikleri anlam ve bu çerçevede değişen duygu durumlarını keşfetmek için “nicel yaklaşım” ile gözlem altında yanıtlama anket yöntemi uygulanmıştır. Bu çalışmada, hafızlığın bu deneyimi yaşayanlar için ne anlam ifade ettiğini, hangi motivasyonla hafızlığa yöneldiklerini, hafızlık eğitimi sürecinde ne gibi sıkıntılar yaşadıklarını ve hafızlığın yaşamlarını nasıl etkilediğini anlamak ve açıklamak için nicel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Nicel araştırma teknikleri arasından da betimsel model tercih edilmiştir (Creswell, 2014, s. 4). Çalışmada Demografik Bilgi Formu ve Duygulara Dair Değerlendirme Anket

formu da yöneltilmiştir. Demografik bilgi formunda bireylerin; yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, anne ve babasının öğrenim durumu, yaşadığı yer, ailenin gelir durumu, hafızlık eğitimine ne kadar süredir devam ettiği ve bu eğitimi almasında etkili olan sebepleri öğrenmek amacıyla sorulan sorular bulunmaktadır. Ayrıca bağımlı değişken olarak ise Beck Anksiyete Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği ve Beck Umutsuzluk Ölçeği de klinik ölçekler olarak kullanılmıştır. Veriler eğitim saatleri dışında gönüllülük esasına uygun olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın örnekleme tesadüfi örneklem modeli ile belirlenmiştir. 2022 yılında Melikgazi ve Kocasinan ilçelerinde hafızlık eğitimi alan öğrenci sayısı 656 olduğu için örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında evren sayısının belli olduğu durumlar için geçerli olan formül¹ kullanılmıştır. Formüle göre çalışma için 242 kişilik bir örneklem yeterli gözükse de araştırmaya 426 kişi katılmıştır.

1. Katılımcılar

Araştırma, 10 yaş ve üzeri hafızlık eğitimi alan kadın ve erkek öğrenciler ile yürütülmüştür. Araştırmaya 426 kişi katılmışsa da eksik veya çift cevap verilen sorular nedeniyle sayı 422 olarak netleşmiştir.

Anket çalışmasına gönüllü olarak katılan katılımcıların demografik özellikleri **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**'de verilmiştir.

Tablo 2. Demografik Özelliklere Yönelik Dağılım

Değişkenler		n	%
1. Yaş	10-13	311	73,7
	14-18	83	19,7
	18 ve üzeri	28	6,6
2. Cinsiyet	Kadın	216	51,2
	Erkek	206	48,8
3. Yerleşim yeri	Köy/Kasaba	29	6,9
	Şehir	40	9,5
	Büyükşehir	353	83,6
4. Eğitim durumu	İlköğretim	315	74,6
	Lise/Üniversite	107	25,4
	Kendi isteğimle	304	72,0
5. Hafızlık eğitimine karar verme şekli	Ailemin isteğiyle	106	25,1
	Hocamın isteğiyle	12	2,8
	Arkadaşlarımın isteğiyle	0	0,0
6. Hafızlık eğitimi alma süresi	1 yıldan az	209	49,5
	1 yıl	136	32,2
	2 yıl	51	12,1
	3 yıl	26	6,2

¹ $n=N(t^2pq)/d^2(N-1)+(t^2pq)$

Yukarıdaki tabloda katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini göstermektedir. Çalışmaya katılan bireylerin yaş dağılımına bakıldığında 10-13 yaş arasında olanların oranının %73,7 (n=311), 14-18 yaş arasında olanların oranının %19,9 (n=84) ve 18 yaş ve üzeri olanların oranının %6,6 (n=28) olduğu görülmektedir. Cinsiyet açısından kadın katılımcıların oranı %51,2 (n=216), erkek katılımcıların oranı ise %48,8 (n=206)'dir. Yaşamını geçirdiği yere göre dağılımda ise araştırmaya katılanların %6,9'u (n=29) köy ve kasabada; %9,5'i (n=40) şehirde; % 83,6'sı (n=353) ise büyükşehirde yaşamaktadır.

Eğitim durumu değişkenine göre, katılımcıların %74,6'sı (n=315) ilköğretim mezunu iken %25,4'ü (n=107) lise veya üniversitede okuyor veya mezun durumundadır. Katılımcıların %72,0'si (n=304) hafızlık eğitimini kendi isteğiyle almaya karar verirken %24,1'i (n=106) hafızlık eğitimini almaya ailesinin isteğiyle karar verdiğini belirtmiştir. Ayrıca %2,8'lik (n=12) bir oran ise hocasının isteğiyle hafızlık eğitimi almaya karar verdiğini söylemiştir. Katılımcıların 1 yıldan az süre ile eğitim görenlerinin oranı %49,5 (n=209), 1 yıl süre ile eğitim alanlarının oranı %32,2 (n=136), 2 yıl süre ile eğitim alanlarının oranı %12,1 (n=51), 3 yıl süre ile eğitim alanlarının oranı %6,2 (n=26)'dir.

2. Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçları olarak Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği, Beck Umutsuzluk Ölçekleri kullanılmıştır. Ayrıca olumlu-olumsuz duygulara ilişkin değerlendirme anket formu ile demografik bilgi formu kullanılmıştır.

2.1. Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği

Beck Anksiyete Ölçeği, Aaron T. Beck tarafından oluşturulan ve 21 sorudan oluşan uluslararası geçerliliği olan bir ölçektir. Beck, hayatı boyunca bazı korkularla yaşamış (boğulma korkusu, yaralanma korkusu vb.) sonunda da bu korkularını yenmiştir. Sorunlarını aşması, kuramını geliştirmede ve başkalarını anlamada etkili olmuştur.

Ölçekte sorulan her sorunun karşılığında belirli bir puan alınmaktadır. Testin sonucunda değerlendirme, toplam puan üzerinden yapılmaktadır. Çıkan sonuca göre bir yargıya ulaşılmaktadır (Beck vd., 1988, s. 893). Ölçekten elde edilebilecek puan aralığı 0-63 aralındadır. Ölçekte 8-15 puan arası "hafif" anksiyete belirtileri, 16-25 puan arası "orta" düzeyde anksiyete belirtileri, 26-63 puan arası "şiddetli" düzeyde anksiyete belirtileri olarak kategorize edilmektedir. Epstein, Brown ve Steer tarafından geliştirilen BAÖ, Ulusoy ve ark. tarafından Türkçeye uyarlanmıştır (1998, s. 165).

2.2. Beck Umutsuzluk Ölçeği

Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck tarafından ergen ve yetişkinlerde umutsuzluk düzeyini ölçmek amacıyla 1974 yılında geliştirilmiştir. Durak ve Palabıyıkoglu tarafından test edilmiş Türkçeye uyarlanmıştır (1994, s. 312).

Ölçekte her cevaba 0 ve 1 puanın verildiği 20 soru bulunmaktadır. Toplamda en fazla 20 puan alınabilmektedir. Değerlendirme sonucu olarak ise, puan aralıklarının 0-3: "minimal"; 4-8: "hafif"; 9-14: "orta (sık takip edilmesi gereken)" ve 15-20: "şiddetli (kesin intihara meyilli)" gösterdiği düşünülmektedir.

2.3. Beck Depresyon Ölçeği

Beck Depresyon Ölçeği ya da diğer adıyla envanteri, 1961 yılında Beck ve arkadaşları tarafından depresyonun karakteristik özelliklerini ve semptomlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir ve Hisli tarafından Türkçeye uyarlanmıştır (1988, s. 120).

Ölçekte her madde için 0-3 arasında puan alınan 21 soru bulunmaktadır. Ölçekten alınabilecek puan aralığı 0-63'tür ve elde edilen puanların 0-9: "normal"; 10-18: "hafif"; 19-29: "orta" ve 30-63: "şiddetli" depresyon belirtisi gösterdiği varsayılmaktadır.

2.4. Olumlu/Olumsuz Duygular

Hafızlık eğitimi, uzun süreli bir eğitim olduğundan aynı oranda uzun bir motivasyona gereksinim duyulmaktadır. Bu noktada motivasyona olumlu ve olumsuz yönde etki edecek bir çok faktör bulunmaktadır (Osmanoğlu & Aslan, 2019, s. 178). Bu konuyla alakalı öğrencilerin içinde buldukları duygusal atmosferi anlayabilmek için çeşitli sorular yöneltilmiştir.

Çalışmada bireylerin hafızlığa karşı tutumlarının belirlenmesi amacıyla da bazı sorular da yöneltilmiştir. Soruların hazırlanmasında Korkmaz (2019a) tarafından hazırlanan "Hafızlık Eğitiminde Bireyi (Talebeyi) Tanıma" isimli çalışmadaki ölçütler dikkate alınmıştır. Özellikle bireylerin hafızlığa yüklediği anlam, hafızlık sürecindeki duygu durum değişimleri, çalışma koşulları ve şartları dikkate alınarak duygular, olumlu ve olumsuz olmak üzere kategorize edilmiştir.

Bu bağlamda olumlu tutumları anlayabilmek için 7 soru: *"hafızlık eğitimi almam toplum içinde kendimi önemli hissetmemi sağladı", "hafızlık eğitimine başladıktan sonra duygularım hafızlığın ilerlemesi ile olumlu değişti", "hafızlık eğitimi almam toplum içinde kendimi daha iyi ifade etmemi sağladı", "hafızlık eğitimi sürecinde ezberimi yaparken beni anlayan arkadaşım vardı", "hafızlık eğitimim sırasında umutsuzluk ve mutluluk duygularım arasında duygu değişimi yaşarım", "hafızlık yaparken dersimi verip veremeyeceğim konusunda endişe duyarım", "hafızlık eğitimi alırken hafızlığımı tamamlamaya yaklaştıkça kaygım azalır."* ve olumsuz tutumları değerlendirmek için ise 11 soru sorulmuştur: *"Hafızlık eğitimi sırasındaki duygu değişimlerim sosyal hayatımda umutsuz bir insan olmama neden oldu", "Hafızlık eğitimi sırasında yaşadığım duygusal değişimler toplum içinde yaşanan olaylara umutsuz bakmama neden oldu", "Hafızlık eğitimi sırasında yaşadığım duygusal değişimler toplum içinde değersiz hissetmemi neden oldu", "Hafızlık eğitimi ile beraber sosyal hayattan uzaklaşmış hissettim", "Hafızlık eğitimi süreci hazırlık safhasında baştan bırakma hissini taşıyorum", "Hafızlık eğitimi beni zorlar", "Hafızlık eğitimi sırasında duygu değişimlerim ailemi ve çevremi olumsuz etkiledi", "Hafızlık eğitiminde zorlandığım zamanlar ailemden destek göremediğimi düşünürdüm", "Hafızlık eğitimine başlamadan önce umutsuzdum", "Hafızlık eğitiminin psikolojik olarak yorucu olduğunu düşünürdüm", "Hafızlık eğitimi sırasında yaşadığım duygu durum değişimleriyle başa çıkmak için profesyonel destek aldım."*

5'li Likert tarzında tasarlanan ölçme aracında her ifade, 1 ile 5 arasında puanlanmaktadır. Ölçme aracından alınabilecek puanlar 18 ile 90 aralığında değişmektedir. Ölçe aracında "1=katılmıyorum, 2=kısmen katılmıyorum, 3=kararsızım, 4=kısmen katılıyorum, 5=katılıyorum" anlamına gelmektedir. Ölçme aracına ilişkin istatistiksel veriler, çıkarımsal istatistik sonuçları başlığı altında yer almaktadır.

2.5. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için hazırlanan, yaş, cinsiyet, yerleşim yeri, ailenin gelir durumu, eğitim durumu, katılımcının annesinin ve babasının eğitim durumu, eğitime karar verme şekli ve eğitimi alma süresi gibi bilgilerin yer aldığı kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

E. BULGULAR

1. Betimsel İstatistikler

Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı., Olumsuz Duygular, Olumlu Duygular, Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular, Beck Anksiyete Ölçeği, Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği ortalama değerler (X) ve standart sapma (sd) değerlerini göstermektedir.

Tablo 2. Katılımcıların bağımlı değişkenlere ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri.

Değişkenler	n	Min.	Max.	X	Sd.
Olumsuz Duygular		11	55	26,64	13,47
Olumlu Duygular		12	35	24,05	6,50
Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular	422	34	94	69,10	16,44
Beck Anksiyete Ölçeği		1	54	17,27	15,42
Beck Umutsuzluk Ölçeği		1	17	6,82	5,25
Beck Depresyon Ölçeği		0	52	18,16	14,40

Olumsuz Duygulara ait ortalama 26,64 (n=422) ve standart sapması 13,47'dir. Olumlu Duyguların ortalaması ise 24,05 (n=422) ve standart sapması 6,50 olarak belirlenmiştir. Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular ortalaması 69,10 (n=422) ve standart sapması 16,44'tür. Beck Anksiyete Ölçeği ortalaması 17,27 (n=422) ve standart sapması 15,42'dir. Beck Umutsuzluk Ölçeği ortalaması 6,82 (n=422) ve standart sapması 5,25'tir. Beck Depresyon Ölçeği ortalaması 18,16 (n=422) ve standart sapması 14,40'tır.

Tablo 3. Beck ölçeklerinin düzeylerine göre dağılımı.

Ölçekler	n	%	
Beck Anksiyete Ölçeği	Hafif (<21)	250	59,2
	Orta (22-35)	111	26,3
	Şiddetli (>36)	61	14,5
Beck Umutsuzluk Ölçeği	Minimal (0-3)	199	47,2
	Hafif (4-8)	91	21,6
	Orta (9-14)	66	15,6
Beck Depresyon Ölçeği	Şiddetli (>15)	66	15,6
	10'dan düşük puan	208	49,3
	Hafif (10-16)	63	14,9
	Orta (17-29)	58	13,7
	Şiddetli (30-63)	93	22,0

Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.'te görüldüğü gibi katılımcıların, Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği değerlerine göre %59,2'si (n=250) hafif, %26,3'ü (n=11) orta, %14,5'i (n=61) şiddetli derecede anksiyetesi olduğu görülmektedir. Katılımcıların, Beck Umutsuzluk Ölçeği değerlerine göre %47,2'si (n=199) minimal, %21,6'sı (n=91) hafif, %15,6'sı (n=66) orta, %15,6'sı (n=66) şiddetli derecede umutsuz olduğu görülmüştür. Katılımcıların, Beck Depresyon Ölçeği değerlerine göre, %49,3'ü (n=208) minimal, %14,9'u (n=63) hafif, % 13,7'si (n=58) orta, %22,0'ı (n=93) şiddetli derecede depresyon duygusu hissettiğini göstermektedir.

2. Çıkarımsal İstatistik Sonuçları

Parametrik analizlerin gerçekleştirilebilmesinin önkoşullarından olan verinin normal dağılıp dağılmadığının belirlenmesi amacıyla basıklık ve çarpıklık değerlerine ile Cronbach Alpha katsayısına bakılmış ve değerlere **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**'te yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin Cronbach Alpha değerlerinin olumlu duygular açısından oldukça güvenilir ($\alpha=,732$) diğerleri açısından ise yüksek derecede güvenilir ($80 \leq \alpha < 1,00$) olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Ölçme araçlarının Cronbach's Alpha, basıklık ve çarpıklık değerleri

Ölçme Araçları	n	Cronbach	Basıklık	Çarpıklık
Olumlu Duygular		,732	-1,353	,152
Olumsuz Duygular		,947	-1,671	,032
Hafızlık Eğitimine Yönelik Duygular	422	,933	-1,643	,220
Beck Anksiyete Ölçeği		,962	-578	,714
Beck Umutsuzluk Ölçeği		,904	-,488	1,065
Beck Depresyon Ölçeği		,952	-,422	1,054

Değerler incelendiğinde her bir puanın basıklık ve çarpıklık katsayılarının normalliği gösteren -1,96 ile +1,96 (Can, 2019, s. 85) arasında olduğu görülmektedir. Puanların normal dağılım göstermesi sebebiyle araştırmada parametrik test teknikleri kullanılmıştır. Ölçek puanının demografik özelliklere göre farklılık gösterme durumunun analiz edilmesi için t-Testi, 2 gruplu değişkenlerin analizinde kullanılırken ANOVA testi, k ($k > 2$) gruplu değişkenlerin analizinde kullanılmıştır. Diğer yandan hafızlık eğitimine yönelik duygular ile anksiyete, umutsuzluk ve depresyon arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla Pearson Korelasyon analizine yer verilmiştir.

2.1. t-Testi Analizi Sonuçları

Olumsuz Duygular, Olumlu Duygular, Hafızlık Eğitimine Yönelik Duygular, Beck Anksiyete Ölçeği, Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçek puanlarının cinsiyete göre farklılık gösterme durumunun incelenmesi amacıyla yapılan t-Testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5. Ölçek puanlarının cinsiyete göre sonuçları

Değişkenler		n	X	sd	t	p
Olumsuz Duygular	Kadın	216	27,34	11,33	1,091	0,276
	Erkek	206	25,90	15,38		
Olumlu Duygular	Kadın	216	22,25	6,34	-6,070	0,000*
	Erkek	206	25,94	6,13		
Hafızlık Eğitimine Yönelik Duygular	Kadın	216	67,01	14,79	-2,686	0,008*
	Erkek	206	71,30	17,78		
Beck Anksiyete Ölçeği	Kadın	216	23,63	17,19	9,683	0,000*
	Erkek	206	10,60	9,56		
Beck Umutsuzluk Ölçeği	Kadın	216	9,56	6,01	13,207	0,000*
	Erkek	206	3,96	1,59		
Beck Depresyon Ölçeği	Kadın	216	25,60	16,62	13,076	0,000*
	Erkek	206	10,36	4,04		

Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.'e bakıldığında kadın öğrencilerin olumsuz duyguları 27,34 (n=216) ile erkek öğrencilerinin olumsuz duygularının 25,90 (n=206) paralellik gösterdiği görülmektedir. Kadın öğrencilerin olumlu duyguları 22,25 (n=216) ile erkek öğrencilerinin olumlu duygularında da 25,94 (n=206) anlamlı bir farklılık söz konusudur. Kız öğrencilerin hafızlık eğitimine yönelik duyguları 67,01 (n=216), erkek öğrencilerin hafızlık eğitimine yönelik duyguları oranı 71,30 (n=206) ile cinsiyetlerinin ortalama durumları ile uygunluk göstermektedir.

Beck klinik ölçeklerinde cinsiyet açısından kadınların erkeklerden istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ayrıştığı görülmektedir. Her üç ölçekte de kadınların erkeklerden daha yüksek ortalamalara sahip oldukları belirlenmiştir. Buna göre Beck Depresyon Ölçeğine göre kadınların depresyon puan ortalaması 25,60 (n=216), erkeklerin depresyon puan ortalamasından 10,36 (n=206); Beck Anksiyete Ölçeğinde kadınların anksiyete oranlarının 23,63 (n=216), erkeklerden 10,60 (n=206); ve Beck Umutsuzluk Ölçeğine göre kadınların umutsuzluk oranı 9,56 (n=216), erkeklerin umutsuzluk oranından 3,96 (n=206) ile farklılaşmaktadır.

Eğitim durumu açısından farklılaşmanın meydana gelip gelmediğinin anlaşılabilmesi için gerçekleştirilen t-Testi sonuçları da aşağıda verilmiştir.

Tablo 6. Ölçek Puanlarının Eğitim Durumu Bakımından Farklılık Gösterme Analizi

Eğitim durumu		n	X	ss	t	p
Olumsuz Duygular	İlköğretim	315	24,51	14,26	-7,464	0,000*
	Lise/Üniversite	107	32,88	8,08		
Olumlu Duygular	İlköğretim	315	25,27	6,16	6,954	0,000*
	Lise/Üniversite	107	20,48	6,15		
Hafızlık Eğitimine Yönelik Duygular	İlköğretim	315	72,22	16,79	8,583	0,000*
	Lise/Üniversite	107	59,93	11,12		
Beck Anksiyete Ölçeği	İlköğretim	315	11,41	10,29	-14,734	0,000*
	Lise/Üniversite	107	34,54	15,09		
Beck Umutsuzluk Ölçeği	İlköğretim	315	4,62	2,82	-15,975	0,000*
	Lise/Üniversite	107	13,31	5,38		
Beck Depresyon Ölçeği	İlköğretim	315	11,98	7,51	-16,741	0,000*
	Lise/Üniversite	107	36,36	14,42		

Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.'ya bakıldığında eğitim durumunun bütün bağımlı değişkenler açısından bir farklılaşmaya neden olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre hafızlık eğitimi açısından daha olumsuz duygulara sahip olanların lise/üniversite 32,88 (n=107) düzeyinde eğitim alanlar oldukları; yine bu veriyi destekleyecek şekilde daha olumlu duygular hissedenlerin ilköğretim 25,27 (n=315) mezunları oldukları görülmektedir. İlköğretim mezunlarının hafızlık eğitimine yönelik duygularının oranının 72,22 (n=315) ile diğer eğitim durumundakilerden daha fazla orana sahip olduğu görülmektedir. Ancak Beck ölçeklerinde lise/üniversite düzeyinde eğitim alanların daha yüksek ortalamalar elde ettikleri gözlenmiştir. Buna göre İlköğretim mezunlarının Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeği oranlarının 11,41 (n=315) olduğu; Beck Depresyon Ölçeği oranlarının 36,36 (n=315) olduğu ve Beck Umutsuzluk Ölçeği oranlarının 4,62 (n=315) olduğu görülmüştür.

2.2. Korelasyon Analizi Sonuçları

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Olumsuz Duygular ile Olumlu duygular arasında negatif yönlü kuvvetli bir ilişki söz konusudur. Olumsuz Duygular ile Hafızlık Eğitimine Yönelik Duygular arasında negatif yönlü çok kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Olumsuz Duygular ile Beck Anksiyete Ölçeği arasında pozitif yönlü kuvvetli bir ilişki belirlenmiştir. Olumsuz Duygular ile Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği arasında pozitif yönlü orta kuvvetli bir ilişki saptanmıştır.

Tablo 7. Bağımlı değişkenler arasındaki korelasyon

Değişkenler		1	2	3	4	5	6
Olumsuz Duygular	r	1					
	p						
Olumlu Duygular	r	-,691**	1				
	p	,000					
Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular	r	-,959**	,851**	1			
	p	,000	,000				
Beck Anksiyete Ölçeği	r	,710**	-,693**	-,771**	1		
	p	,000	,000	,000			
Beck Umutsuzluk Ölçeği	r	,459**	-,577**	-,565**	,889**	1	
	p	,000	,000	,000	,000		
Beck Depresyon Ölçeği	r	,465**	-,553**	-,565**	,906**	,971**	1
	p	,000	,000	,000	,000	,000	

Olumlu Duygular ile Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular arasında pozitif yönlü kuvvetli bir ilişki; Beck Anksiyete Ölçeği arasında negatif yönlü kuvvetli bir ilişki; Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği arasında negatif yönlü orta kuvvetli bir ilişki olduğu görülmektedir.

Hafızlık Eğitime Yönelik Duygular ile Beck Anksiyete Ölçeği arasında negatif yönlü kuvvetli bir ilişki varken Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği arasında negatif yönlü orta kuvvetli bir ilişki belirlenmiştir.

Ayrıca Beck Anksiyete Ölçeği ile Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği arasında pozitif yönlü çok kuvvetli bir ilişki gözlenmiştir. Beck Umutsuzluk Ölçeği ile Beck Depresyon Ölçeği arasında ise pozitif yönlü çok kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır.

2.3. Tek Yön ANOVA Sonuçları

Araştırmanın bağımsız değişkenleri ile bağımlı değişkenleri arasında ANOVA açısından en önemli farklılaşma yaş değişkeni açısından elde edilmiştir. Bu sebeple araştırmada sadece söz konusu değişkenin sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 8. Ölçek Puanlarının Yaş Bakımından Farklılık Gösterme Analizi

Değişkenler		n	X	sd	ANOVA	
					F	p
Olumsuz Duygular	10-13	311	24,33	14,42	20,053	0,000*
	14-18	83	31,96	6,49		
	18 ve üzeri	28	36,39	7,99		
Olumlu Duygular	10-13	311	25,45	6,13	31,386	0,000*
	14-18	83	20,06	5,72		
	18 ve üzeri	28	20,36	6,44		
Hafızlık Eğitimine Yönelik Duygular	10-13	311	72,59	16,86	30,505	0,000*
	14-18	83	59,84	9,26		
	18 ve üzeri	28	57,82	12,37		
Beck Anksiyete Ölçeği	10-13	311	11,04	10,08	188,529	0,000*
	14-18	83	32,65	11,94		
	18 ve üzeri	28	40,96	18,81		
Beck Umutsuzluk Ölçeği	10-13	311	4,42	2,54	299,505	0,000*
	14-18	83	13,37	5,04		
	18 ve üzeri	28	14,07	5,05		
Beck Depresyon Ölçeği	10-13	311	11,48	6,85	325,680	0,000*
	14-18	83	36,00	12,57		
	18 ve üzeri	28	39,54	15,69		

Yaş değişkeninin gruplar arasında anlamlı bir farklılaşmaya sebep olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Katılımcıların yaş bakımından farklılık gösterme analizi Beck Anksiyete (Kaygı), Depresyon ve Umutsuzluk Ölçekleri ile birlikte yapılmıştır. 10-14 yaş arası katılımcıların 24,33'ü (n=311) olumsuz duygu taşıyan en az grubu oluşturmaktadır. Bu yaş grubu olumlu duygular sıralamasında 25,45 (n=311) ile ikinci sırada olumlu duyguyu taşıyan gruptur. Yine bu yaş grubunun hafızlık eğitimine yönelik duyguları 72,59 (n=311) ile en yüksek durumdadır. Beck Anksiyete (kaygı) Ölçeğine göre anksiyete oranı 11,04 (n=311), Beck Depresyon Ölçeğine göre depresyon oranı 11,48 (n=311), Beck Umutsuzluk Ölçeğine göre umutsuzluk oranı 4,42 (n=311) ile anlamlı bir orantı olduğu görülmektedir.

Katılımcılardan 14-18 yaş aralığında olanlar 31,96 (n=83) ile diğer yaş gruplarına göre ikinci sırada olumsuz duygu taşımaktadır. Bu yaş grubu olumlu duyguları 20,06 (n=83) ile ikinci sırada yer almaktadır. Hafızlık eğitimine yönelik duygular sıralamasında bu yaş grubunun 59,84 (n=83) ile diğer yaş gruplarına göre ikinci sırada yer almaktadır. Beck Anksiyete (kaygı) Ölçeğine göre anksiyete oranı 32,65 (n=83), Beck Depresyon Ölçeğine göre depresyon oranı 36,00 (n=83), Beck Umutsuzluk Ölçeğine göre umutsuzluk oranı 13,37 (n=83) ile anlamlı bir orantı olduğu görülmektedir.

Katılımcılarda 18 yaş ve üzerinde olanlar 36,39 (n=28) ile olumsuz duygu durumunu en yüksek yaşayan gruptadır. Bu yaş grubunun olumlu duyguları 20,36 (n=28) ile diğer yaş gruplarına göre ikinci sırada yer almaktadır. Hafızlık eğitimine yönelik duygular sıralamasında bu yaş grubunun 57,82 (n=28)

ile diğer yaş gruplarına göre düşük oranı taşımaktadır. Beck Anksiyete (Kaygı) Ölçeğine göre anksiyete oranı 40,96 (n=28), Beck Depresyon Ölçeğine göre depresyon oranı 39,54 (n=28), Beck Umutsuzluk Ölçeğine göre umutsuzluk oranı 14,07 (n=28) ile anlamlı bir orantı olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşları arttıkça olumsuz duygularının da arttığı görülmüştür. 10 yaş ile 18 yaş arası olumlu duygular paralel yönlü iken 18 yaş üzeri olumlu duygularda azalma olmuştur. Katılımcıların yaşları arası anksiyete (kaygı) oranları, depresyon oranları ve umutsuzluk oranlarının yaşları arttıkça arttığı görülmüştür.

Değerlendirme ve Sonuç

Araştırmada hafızlık eğitimine halen aktif olarak devam eden bireylerin duygu durumları belirlenmeye çalışılmıştır. Literatürde bu konunun bilimsel araştırmalara konu edilmediği, bunun yerine daha çok hafızlık eğitiminin kendisine odaklanıldığı görülmektedir. Eğitim sürecinde oluşan kaygı, umutsuzluk veya depresyon, bu eğitimi alan bireylerin üzerinde önemli sonuçlar meydana getirmektedir. Hatta bazı bireylerin hafızlık eğitiminin gerektirdiği motivasyon, disiplin ve özveriyi uzun süre sürdüremeyerek ve yaşadıkları duygu durum değişimleriyle başa çıkamayarak eğitimlerini yarıda bıraktıkları (Şekerci & Çakmak, 2023, s. 388), hatta bazen travma yaşadıkları ifade edilmektedir (Bilgin, 2021, s. 266). Ancak literatürde hafızlık eğitimi alan bireylerin duygu durumlarını konu edinen bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu durum ise bulgular arasında karşılaştırma yapılması imkanını ortadan kaldırmaktadır. Literatürde araştırmada ele alınan konuya en yakın çalışma ise Çoban tarafından hazırlanan Kur'an Kursu Öğrencilerinde *Öznel İyi Olma Hali ve Kaygı (Anksiyete) Durumu Üzerine Bir Çalışma* başlıklı yüksek lisans tezidir. Tezde bu araştırmanın değişkenlerinden sadece kaygı üzerinde durulmuş ve öğrencilerin orta düzeyde kaygı yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (2018, s. 193). Bununla birlikte literatürde, Karagöz tarafından kaleme alınan *Hafızlık Deneyiminin Psikolojik Yaklaşımla İncelenmesi* (2023) başlıklı hafız olmaya hak kazanmış 20 kişi ile gerçekleştirilen nitel araştırma da bulunmaktadır. Ancak kullanılan yöntem ve değişkenlerin farklılığı sebebiyle bu çalışma ile de karşılaştırma ya da ilişkilendirme yapılamamaktadır.

Araştırma sonucunda yaş değişkeninin bireylerin duygu durumlarına etki eden en önemli faktör olduğu belirlenmiştir. Buna göre yaş ilerledikçe duygu durumda olumsuz değişimler meydana gelmektedir. Özellikle hafızlığa bakış açısının negatife dönmeye başladığı, anksiyete (kaygı), depresyon ve umutsuzluğun arttığı görülmektedir. Bu bulgu, literatür tarafından da desteklenmektedir. Algur, hafızlık eğitimi alan bireylerde stresin yaşa bağlı olarak arttığını ve en düşük seviyenin ise ilköğretim düzeyinde olduğunu (2018, s. 275); Yıldız ise erken yaşlarda başlayan hafızlık eğitiminde ergenlik dönemine girilmesinin psikolojik ve sosyal sorunların artmasına neden olduğunu (2019, s. 130) belirtmiştir. Eğitim alınan süre ile birlikte değerlendirildiğinde bu durum daha da anlam kazanmaktadır. Sürenin uzaması ve yaşın ilerlemesi ile birlikte bireylerin motivasyonları azalmakta ve bu durumdan psikolojik sağlamlıkları olumsuz etkilenmektedir. Beck ölçeklerden elde edilen sonuca göre genel olarak öğrencilerin büyük çoğunluğunun olumlu bir seyir takip ettiği görülmektedir. Ancak anksiyete ve umutsuzluk açısından %15, depresyon açısından da %22'lik bir kesim en üst basamakta yer almaktadır. Bu, önemsenmesi ve söz konusu öğrencilere klinik açıdan müdahale edilmesini gerektiren önemli bir

bulgudur. Bu durumun olası nedenleri arasında ise birkaç nokta göze çarpmaktadır. Yaşla birlikte hafızlığın yapıldığı ortamın bireyin psikolojik iyi oluşunu etkilemesi de ihtimal dahilindedir.

Diğer bir etken ise hafızlık eğitimi veren öğretmenlerin öğretim biçimleri, öğrencilere yaklaşımları ve davranışlarıdır. Nitekim Kur'an kursu öğretmenlerinin yeterliklerini konu edinen çalışmalarda öğretmenlerin öğrencilere yaklaşım ve iletişim biçimleri, rehberlik anlayışları, kullandıkları öğretim yöntemleri, sınıf yönetimi ve disipline ilişkin tutumları noktasında kimi olumsuzlukların olduğu bildirilmiştir (Korkmaz, 2019b, ss. 339-340; Şekerci & Çakmak, 2023, s. 387). Öğrenci görüşlerini içeren çalışmalarda öğrencilerin hafızlık eğitiminde sorun olarak gördükleri hususların başında idareci ve bazı öğretmenlerin olumsuz tavırlarının geldiği görülmektedir (Cebeci & Ünsal, 2006, s. 40). Doğası gereği bireylerin psikolojik, sosyal ve ekonomik olarak zorlandıkları bu eğitim esnasında çevresel faktör önemli bir fark yaratmaktadır. Çevresel faktörler arasında değerlendirilebilecek aile de belirgin bir fark yaratmaktadır. Örneğin çocuğunu hafızlık eğitimine yönlendiren velilerin bu eğitime dönük hazırlık ve bilinç durumlarını konu edinen bir araştırmada velilerin hafızlık eğitiminin mahiyeti ile öğrencilerini yönlendirdikleri hafızlık kurumu hakkında yeterince ön araştırma yapmadıkları ifade edilmektedir (Büyükhahin & Osmanoğlu, 2023; Gün vd., 2018, s. 236). Bu tür eksiklikler öğrencilerin eğitim aldıkları kuruma daha sağlıklı biçimde uyum sağlamalarını zorlaştırmakta ve psikolojik sorunların ortaya çıkmasına kaynaklık teşkil edebilmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılmasında özellikle rehberlik ve danışmanlık faaliyetlerinin artırılmasının önemli bir fark yaratacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırma esnasında, öğrencilerin kendilerini daha rahat hissetmelerini ve kendilerini ifade etmelerini sağlayacak sosyal ortamlara ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmiştir. Hafızlık eğitiminde rehberlik faaliyetleri ile sosyal ve kültürel aktivitelerin yeterli düzeyde olmadığı, bu tür çabaların profesyonellik ve bilimsellikten uzak olduğu ifade edilmektedir (İnce, 2017, s. 145; Uğur & Osmanoğlu, 2020, ss. 940-943). Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için öğrencilerin dersleri dışında vakit geçirebilecekleri ortamlar, çevresel koşullar ve sosyal kulüpler oluşturulması önerilmektedir.

Araştırmanın ortaya koyduğu diğer bir önemli bulgu da kadınların, erkeklerden daha fazla olumsuz duyguya sahip olduğu ve bu sonucu destekler mahiyette eğitim sürecinde erkeklerin daha olumlu duygular taşıdıklarıdır. Bu durum, Beck ölçeklerinden elde edilen sonuçlarla da tutarlıdır. Çünkü her üç ölçekte de kadınlar lehine büyük bir ortalama farklılığı elde edilmiştir. Örneğin Çoban tarafından yapılan çalışmada da kız öğrencilerin anksiyeteye daha eğilimli oldukları ve erkeklerden daha fazla anksiyete yaşadıkları belirlenmiştir (2018, s. 240). Literatür, kadınların anksiyeteye erkeklere oranla daha yatkın olduğunu (Farhane-Medina vd., 2022, s. 1); beyin kimyası ve hormonal dalgalanmalardaki farklılıkların bu duruma sebep olabileceği düşünülse de genetik araştırmaların buna etki eden faktörleri net olarak belirleyemediğini (McLean & Anderson, 2009, s. 503); bununla birlikte kadınların kontrol stratejilerinin ve üstbilişsel inançlarının kaygıya daha yatkın olmalarına yol açtığını ve bunun da onları duygusal ve nevrotik sorunlara sürüklediğini (Bahrami & Yoosefi, 2011, s. 89) göstermektedir. Bu bağlamda araştırma bulgularının literatürle uyumlu olduğu görülmektedir. Cinsiyet açısından farklılaşmanın kaynağı olarak geleneksel ve kültürel farklılıklar, eğitim fırsatları, sosyal baskı veya aile baskısı, özgüven ve motivasyonu göstermek mümkündür. Özellikle toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan faktörlerin kadınlar üzerinde daha etkili olduğu görülmektedir. Bu sebeple bazı kadınların zaman alıcı bir eğitim olan hafızlığı bazı sorumluluklar ile dengelemekte zorlandıkları anlaşılmaktadır.

Araştırma bulgularına göre, araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumu ile hafızlık eğitimine yönelik duygular arasında anlamlı düzeyde bir paralellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim düzeyi arttıkça anksiyete (kaygı) oranı, depresyon oranı artarken umutsuzluk oranlarının azaldığı görülmüştür.

Araştırmadan çıkan sonuçla, hafızlık eğitimine karar verme değişkenine göre, eğitime kendi isteği ile karar verenlerin olumsuz duyguları, eğitimi almaya kendisi karar vermeyenlere göre daha az gözlenmiştir. Eğitime kendisi karar verenlerin olumlu duyguları, olumsuz duygulardan ve hafızlık eğitimine yönelik duygulardan daha fazladır. Başkalarının isteğiyle eğitime karar verenlerin olumsuz duygusu, olumlu duygusundan ve hafızlık eğitimine yönelik duygusundan daha fazladır. Bu da eğitime karar verme şekli ile eğitim sırasındaki duygu durumları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre, hafızlık eğitimi süresi ile hafızlık eğitimine yönelik duygular, Beck Ölçeklerinden elde edilen puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında bu farklılaşmanın eğitimi 1 yıldan daha fazla süre alanlar lehine olduğu görülmektedir. Bu sonuç, hafızlık eğitimi süresi uzadıkça bireyin olumsuz duygu gösterme düzeyi artmaktadır şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuca göre hafızlık eğitim süresi arttıkça olumsuz duyguların da arttığı görülmektedir. Nitekim araştırmalarda hafızlık süresinin uzamasının önemli bir kurs terki nedeni olduğu vurgulanmaktadır (Şekerci & Çakmak, 2023, s. 370). Hafızlık süresi 1 ve 2 yıl arası olanlarda olumlu duygularda artma; süre arttıkça azalma ve sona yaklaşıldığında olumlu duygular yeniden artma gözlemlenmiştir. Hafızlık eğitimine yönelik olumsuz duygular ile hafızlık eğitimi süresi arasında anlamlı bir paralellik olduğu söylenebilir; süre arttıkça hafızlık eğitimine yönelik olumsuz duygularda da artış olmuştur.

Araştırma sonuçlarından hareketle; Araştırmanın Kayseri ilinin farklı ilçelerinde ve başka hafızlık eğitimi veren illerde de tekrarlanması önerilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 27/06/2022 tarih ve 266326 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı (Zorunlu)

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı (Zorunlu)

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Adıgüzel, A., Kılıç, A., Aslanargun, E., Şahin, Ş., Ökmen, B., & Boyacı, Z. (2018). Hafız imam hatip ortaokullarındaki hafızlık eğitimine ilişkin öğretici ve öğrenci görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1453-1475. <https://doi.org/10.17755/esosder.363850>
- Akdemir, M. A. (2010). Kur'an ezberinde kalite ihtiyacı ve donanımlı hafızlık. *Usul İslam Araştırmaları*, 13(13), Article 13.
- Akdemir, M. A. (2013). *Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Temel Sorunlar*. DİB Yayınları.
- Algur, H. (2018). Nitelikli Bir Hafızlık Eğitimi İçin Öneriler. *Talim Dergisi*, 2(2), 243-288.
- Algur, H. (2019). *Hafızlık eğitimi alan bireylerin motivasyon ve psiko-sosyal durumları*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Algur, H. (2021). Hafızlık eğitiminin bireyin kişilik özellikleri üzerindeki etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 623-647. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.982581>
- Arslantaş, M. (2019). *İmam-Hatip Ortaokullarında Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Projesinde Öğrenci Tutumları (Sivas Zeki Hayran İmam-Hatip Ortaokulu Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslantürk, Z. (2000). Kur'an Kurslarının Fiziki Mekan ve Yapılanma Problemleri. İçinde *Kur'an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 30)* (ss. 51-57). Ensar Neşriyat.
- Avcılar, S. (2021). *Hafızlık Proje Okullarında Hafızlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Psiko-Sosyal Durumları İle Motivasyon Düzeylerinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aybey, S. (2020). Hafızlık eğitiminde yeni bir tecrübe: Örgün eğitimle birlikte hafızlık -önemi, problemleri ve beklentiler-. *EKEV Akademi Dergisi*, 82, 383-412.
- Aydın, M. Ş. (2010). *Bir din eğitim kurumu olarak Kur'an kursu* (2. bs). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Bahrami, F., & Yoosefi, N. (2011). Females Are More Anxious Than Males A Metacognitive Perspective. *Iranian journal of psychiatry and behavioral sciences*, 5(2), 83-90.
- Baymur, F. (1994). *Genel psikoloji* (13. bs). İnkılâp Yayınları.
- Beck, A. T., Epstein, N., Brown, G., & Steer, R. A. (1988). An inventory for measuring clinical anxiety: Psychometric properties. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56(6), 893-897.
- Bilgin, V. (2021). Psiko-Sosyal Açıdan Hafızlık: Orta Yaş Erkek Hafızlar Üzerinden Bir Değerlendirme. İçinde H. Şahin Aynur (Ed.), *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi* (ss. 233-266). Dem Yayınları.
- Bilici, A. B. (2014). *0-6 yaş grubu çocuklarda dini gelişim süreci ve din eğitimi* [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bozkurt, N. (1997). Hafız. İçinde *DİA* (C. 15). DİA.
- Budak, S. (2021). *Psikoloji sözlüğü* (6. bs). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Büyükşahin, S., & Osmanoglu, C. (2023). Çocuğunu Hafızlık Eğitimine Yönlendiren Velilerin Hafızlık Öncesi Hazırlık Durumları. *Ases International Kayseri Scientific Research Conference*, 80-93.

- Can, A. (2019). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (8. bs). Pegem Akademi.
- Cebeci, S., & Ünsal, B. (2006). Hafızlık eğitimi ve sorunları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(11), 27-52.
- Coştu, K. (2017). Hafızlık Eğitimi Veren Proje İmam-Hatiplerde Oryantasyon ve Müşavirlik Hizmeti: İstanbul Örneği. İçinde İ. Erdem, İ. Aşlamacı, & R. Uçar (Ed.), *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları: C. II* (ss. 65-86). İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları* (S. B. Demir, Çev.). Eğiten Kitap.
- Çoban, Y. (2018). *Kur'an Kursu Öğrencilerinde Öznel İyi Olma Hali Ve Kaygı (Anksiyete) Durumu Üzerine Bir Çalışma* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Demir, K. (2019). Hafızlık eğitimi almış bireylerin benlik saygısı üzerine nitel bir çalışma. *İZÜ Eğitim Dergisi*, 1(2), 285-379.
- DİA (1997). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2020). Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü. <https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/Detay/669/2020-y%C4%B1%C4%B1-%C4%B1%C4%B1-d%C3%B6nem-haf%C4%B1z%C4%B1k-tespit-s%C4%B1nav%C4%B1-ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirildi>
- Durak, A., & Palabıyıkoglu, R. (1994). Beck umutsuzluk ölçeği geçerlilik çalışması. *Kriz Dergisi*, 2(2), 311-319. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000071
- Farhane-Medina, N. Z., Luque, B., Tabernero, C., & Castillo-Mayén, R. (2022). Factors Associated with Gender and Sex Differences in Anxiety Prevalence and Comorbidity: A Systematic Review. *Science Progress*, 105(4), 1-30. <https://doi.org/10.1177/00368504221135469>
- Furnham, A. (2008). *Personality and Intelligence at work*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203938911>
- Goleman, D. (2010). *Duygusal Zeka* (B. S. Yüksel, Çev.). Varlık Yayınları.
- Gün, A., Özdemir, Ş., & Apaydin, H. (2018). Bir İlmi Geleneğin Merkezi: Büyükağa Kur'an Kursu - Hafızlık Eğitimi, Niteliği, Sorunları Ve Beklentileri. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(34), 211-240. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.504996>
- Güneş, A. (2020). Hafızlık eğitiminin öğrencilerin sosyal ve özgüven gelişimlerine etkisi -örgün eğitimle birlikte hafızlık yapan İHO öğrencileri üzerine bir araştırma-. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 53, 263-286. <https://doi.org/10.29288/ilted.699576>
- Güngör, Ö. (2018). *Klasik ve modern sistemde hafızlık yapan bireylerde öznel iyi oluş ve sosyal kaygı ilişkisi üzerine bir çalışma* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Hisli, N. (1988). Beck depresyon envanteri'nin geçerliliği üzerine bir çalışma. *Psikoloji Dergisi*, 6(22), 118-122.
- İnce, A. (2017). Kur'an Kurslarının Danışmanlık ve Rehberlik Fonksiyonu (Öğretici Görüşlerine Dayalı Sosyo-Psikolojik Bir Analiz). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(35), 121-121. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.295884>
- Jahoda, G. (2011). *Sosyal Psikoloji Tarihi* (S. Başlı, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Karacelil, S. (2013). Kur'ân Kursu Öğreticilerine Göre Kur'ân Kurslarının Eğitim Problemleri: Şırnak İli Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II(3), 274-295.
- Karagöz, S. (2023). Hafızlık deneyiminin psikolojik yaklaşımla incelenmesi. *Bilimname*, 49, 31-75. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1229746>
- Koç, B. (2006). Obsesif kompulsif bozukluktaki dinsel obsesyon ve kompulsiyonlar. *Tabula Rasa*, 6(18), 107-130.
- Korkmaz, M. (2019a). Hafızlık eğitiminde bireyi (talebeyi) tanıma. İçinde C. Osmanoğlu & Ö. Özbek (Ed.), *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar* (ss. 57-115). Kimlik Yayınları.
- Korkmaz, M. (2019b). Kuran Kurslarında Din Eğitimi ve Sorunları. İçinde M. Köylü (Ed.), *Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları* (ss. 319-368). Dem Yayınları.
- Kuloğlu, R. (2018). *Yönetici Görüşlerine Göre İmam Hatip Ortaokullarındaki hafızlık Projesinin Değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurt, Y. (2012). Kur'ân'ın korunmasında hafızlık müessesesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(22), 229-251.
- McLean, C. P., & Anderson, E. R. (2009). Brave Men and Timid Women? A Review of the Gender Differences in Fear and Anxiety. *Clinical Psychology Review*, 29(6), 496-505. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.05.003>
- Osmanoğlu, C. (2022). Hafızlık Eğitiminde Bilişsel Hazırbulunuşluk. *Erciyes Akademi*, 36(4), 2065-2085.
- Osmanoğlu, C., & Aslan, F. (2019). Hafızlık öğrencilerinin çalışma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 175-232.
- Osmanoğlu, C., & Göksun, A. N. (2019). Hafızlık Eğitiminde Başarı ve Motivasyon. İçinde C. Osmanoğlu & Ö. Özbek (Ed.), *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar* (ss. 117-201). Kimlik Yayınları.
- Öcal, M. (2004). Türkiye'de Kur'an eğitim ve öğretiminde görülen gelişmeler ve bir icâzetname örneği. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 81-140.
- Öztürk, O. (1997). *Ruh sağlığı ve bozuklukları* (7. bs). Hekimler Yayın Birliği.
- Sağlam, E. (2012). Kur'an Kursu Öğreticisinin Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Cami Merkezli Din Eğitimi, Yecder II. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu Tebliğleri (09 Nisan 2011 - İstanbul)*, 171-178.
- Şalgamcı, A. (2019). Hafızlığın Öğrencinin Gelişimine Katkıları. İçinde C. Osmanoğlu & Ö. Özbek (Ed.), *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar* (ss. 297-339). Kimlik Yayınları.
- Şekerci, A., & Çakmak, A. (2023). Hafızlık Eğitiminde Kur'an Kursu Terki. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 22(1), 359-392. <https://doi.org/10.14395/hid.1230810>
- Şenat, F. A. (2022). Hafızlık Sorumlulukları Açısından Hafız Adaylarının Özyeterlilik Durumları. *Akif*, 52(2), 16-39.
- Şengül, Ş. (2022). *Kur'an Kursu-Okul İş Birliğine Dayalı Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Programına İlişkin Öğretici Görüşleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Şulul, K. (2017). Cem'ül Kur'ân (Kur'ân-ı Kerim'in mushaf haline getirilmesi). *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 1, 11-55.
- TDK. (2011). *Güncel Türkçe Sözlük* (11. bs). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tunçer, M. (2020). Nitelikli hâfızlık eğitiminde ezberin mana ile bütünleştirilmesinin önemi. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 20(2), 615-635. <https://doi.org/10.33420/marife.810584>
- Uğur, E., & Osmanoğlu, C. (2020). Paydaşlarına Göre Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Uygulamasının Değerlendirilmesi. *Bilimname*, 41(1), 903-956.
- Ulusoy, M., Sahin, N. H., & Erkmen, H. (1998). Turkish version of the Beck Anxiety Inventory: Psychometric properties. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 12(2), 163-172.
- Ünsal, B. (2006). *Günümüz Kur'an kurslarında hafızlık eğitimi ve problemleri (İstanbul örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Yıldız, F. (2019). *Hafızlık Eğitiminde Ergenlik Dönemine Bağlı Yaşanılan Problemler (Eskişehir İli Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

